

ХРОНОТОП І ПРОБЛЕМА ПРОСТОРОВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Марчук А.А. (м. Харків)

Проблема часу та простору є однією з найбільш актуальних і складних проблем сучасного літературознавства. Вивчення простору і часу – завдання досить складне. Традиційно дослідники ведуть мову про їхню взаємодію, тобто про хронотоп. Аналіз часових та просторових співвідношень, найперше усвідомлених людиною, дозволяє виділити базові аспекти хронотопу буття, так звані об'єктивні час та простір, сутність яких полягає у природних закономірностях та циклах, незалежних від людини, її свідомості, від життя взагалі.

Здебільшого, хронотоп розглядається як формально-змістовно категорія літератури. В літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і тимчасових прикмет в осмисленому і конкретному цілому. «Хронотопи включаються один в одного, співіснують, переплітаються, змінюються, зіставляються, протиставляються або знаходяться в складніших взаєминах» [1, с. 401].

Дійсно, дослідники підкреслюють, що «провідним початком у хронотопі є час», оскільки він – це «переважна реалізація часу в просторі» [1, с. 399]. Наприклад, П.Х. Тороп виділяв на основі просторово-часових зв'язків в романі три співіснуючі рівні (хронотопи): топографічний, психологічний і метафізичний хронотопи.

Художній простір, як і художній час, історично змінний, підпорядкований загальним законам діалектики, що пов'язано зі зміною філософських і фізичних концепцій простору-часу. У ХХ ст. відносно стійка предметно-просторова концепція змінюється нестійкою, що ґрунтується більшою мірою на сприйманні об'єктів та явищ дійсності, а не їхньому реалістичному відтворенні (наприклад, імпресіоністична плинність простору й часу як рухливих, динамічних категорій)[2, с. 28].

Аналізуючи художній текст, треба враховувати обидва аспекти простору: перший – це «просторова архітектоніка» тексту, другий – «художній простір».

Письменники часто звертаються до технік художньої деформації простору, його видозміни залежно від власних естетичних намірів або тенденцій доби, що відбивається на особливому характері мовних ресурсів та способів їхньої контекстної організації. Художня репрезентація простору в тексті визначається також світоглядними домінантами літературної епохи, естетичною програмою, до якої належить автор [4, с. 213].

Хронотоп лежить в основі художніх образів твору. Але і сам він є особливого типу образом, навіть праобразом, оскільки «наочно уявити собі такий чотиривимірний світ дійсно неможливо» [1, с.406].

Виділяють дві шкали часу . Перша передбачає поділ часу на минуле – теперішнє – майбутнє, а друга – раніше – пізніше. Дослідниця Кандрашина Е.Ю. визначає низку таких властивостей часу: направленість, лінійність, безперервність, нескінченність та гомогенність. Але жодна з властивостей не має універсального характеру. Це дає можливість створювати різні моделі *художнього* часу [3, с. 116].

Художній хронотоп охоплює всі ланки літературного твору: впливає на родово-жанрову специфіку тексту, втілення естетичних засад літературного напряму, композиційну структуру, висвітлення художнього образу у творі. За своїми функціями в літературному творі він поділяється на сюжетний, фабульний, топографічний, авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний, метафізичний хронотопи [1, с. 241].

Зацікавленість літературознавців та лінгвістів, психологів і мистецтвознавців, спеціалістів з семіотики та естетики проблемами художнього часу і простору в художній літературі обумовлена підходом до літературної творчості як до особливого типу реальності. Відтак, виявлена

важлива роль просторового і часового зв'язку в конструюванні та сприйнятті літературної дійсності.

Бахтінська концепція ущільненого, «художньо-зримого» часу і «інтенсифікованого» простору, що склалася в 30-х роках, але здобула популярність лише в 70-х рр. XX ст., фактично повністю визначила центральні інтереси науки про літературу. Проблема просторовості цілком закономірно перебуває у сфері тяжіння бахтінських ідей.

Тривалий час у літературознавстві категорії часопростору виключались з аналізу і за ними визнавалась приналежність до сфери філософії. Світогляду тощо. З середини XX ст. художній простір і час все більше приваблює дослідників, проте його дослідження ще має дещо екстравагантний статус, оскільки час і простір стають категоріями літературознавчого аналізу лише за життя М. Бахтіна, коли він осмислить їх як категорії композиційного ряду структури твору [5, с. 412].

Нині можна відзначити існування двох підходів до аналізу часу й простору в художньому творі:

- 1) пробахтінський, позначений теорією хронотопу;
- 2) підхід, який в основу покладає класичне розуміння часу та простору, насамперед те, яке домінує в ту чи іншу епоху.

Врешті, ми вже можемо навіть говорити про третій шлях конструювання та аналізу часопростору в літературі, який уклався в добу постмодернізму і є однією з світоглядних характеристик цього літературного напрямку. Суть його полягає у відтворенні всіх існуючих раніше моделей часу та оперуванні ними на ігрових засадах. Хтось може вважати такий підхід деконструктивним, проте в ньому також криється творче зерно синтезу нового уявлення про часопростір.

При розгляді художнього часу-простору важливим моментом є символіка хронотопних образів.

Як матеріалізація часу в просторі хронотоп є центром образотворчого втілення і для всього роману в цілому. Філософські і соціальні узагальнення, ідеї, аналізи причин і наслідків у творі – все тяжіє до хронотопу.

Хронотоп визначає художню єдність роману в його відношенні до реальної дійсності. Так як дія вимагає наявності як часу, так і простору, та виступає основним рушієм сюжету епічного твору, і саме тому ми можемо говорити про рівноправність цих категорій у такому літературному жанрі, як роман.

Хронотоп у творі завжди включає в себе ціннісний момент, який може бути виділений з цілого художнього хронотопу тільки в абстрактному аналізі. Всі часово-просторові визначення в мистецтві і літературі невіддільні одне від одного і завжди емоційно-ціннісно пофарбовані.

Таким чином, хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману. Час слугує інструментом виміру протяжності існування простору та його складових, а отже, набуває матеріалізації у явищах, предметах та істотах, які означають собою певний простір.

Простір же, в свою чергу, реалізується у творі лише за посередництвом часу і у своїй взаємодії вони формують певні особливості образу персонажів, їх життя та основної проблематики твору, та способу її подання читачеві. Саме таким є образотворче значення хронотопу.

Література:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин – М.: "Художественная литература", 1975. – 504с.
2. Иванов, В.В. Категория времени в искусстве и культуре 20 века. Ритм, пространство и время в литературе и искусстве /В.В. Иванов– Л.: Наука, 1974. – 67 с.
3. Кандрашина, Е.Ю.Представление знаний о времени и пространстве в интеллектуальных системах / Е. Ю. Кандрашина, Л. В. Литвинцева, Д. А. Поспелов.– М.: Наука, 1989. – 347 с.
4. Ухтомский А.А. Доминанта / А.А. Ухтомский – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
5. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 2002. – 438 с.